

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ ПІВДНЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.

Сталінські репресії кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст. передусім були спрямовані проти української інтелігенції, вагомою частиною якої були педагоги. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. вдарив не лише по селянству, а й по сільським учителям, які також стали заручниками політики більшовиків з упокорення українського села. Дана стаття не ставить своїм завданням всебічний розгляд цього питання, але пропонує декілька фактів, що демонструють непоодинокі спроби спротиву учителів існуючій системі.

Темі репресій проти педагогів України присвячене дослідження В.О. Марочко [9]. Проблему педагогів Чернігівщини у контексті репресій, Голодомору та колективізації розкривала у своїх студіях чернігівська дослідниця Т.П. Демченко [7– 8]. Але безперечно тема потребує подальшого вивчення.

Для вивчення становище сільських педагогів нами був обраний саме південь Чернігівщини з огляду на те, що ця частина нашого краю у період національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. відзначилася відвертими антибільшовицькими виступами, що в подальшому привело до більшого розмаху більшовицьких репресій на цих теренах.

Так, Ічнянський партком КП(б)У у звіті про політичний стан району у 1932 – 1933 рр. повідомляв: «період 1917 – 1923 року характеризується активністю всіх соціальних груп населення – напрямку українського національного шовінізму, під безпосереднім керівництвом інтелігенції, яка утворила «Просвіту» – втягнувши глитайську молодь /Ічня, Монастирище/, елементи петлюрівщини, гетманщини, що оформлені були в організацію «Вільного козацтва» /Ічня, Рожнівка/, зокрема сіоністи та Бунд» [5, арк. 1]. Далі партком скаржився на діяльність банд, в т.ч. Ангела. Впродовж 1923 – 1930 рр. у районі «викрили» діячів організації СВУ та Спілки лісових козаків. А вже у 1930-1931

рр. взялися виселяти «глитайські господарства» з їх родинами – 135 осіб. Потім по справі «Весни» викрили ще 300 осіб з «контрреволюційних організацій» [5, арк. 1], найбільше постраждало с. Рожнівка, відоме великим і одним із перших загонів «Вільного козацтва». Ми не можемо виокремити, скільки було депортовано учителів, але оскільки винною визнали «Просвіту», то в цих списках вони безперечно були присутні. Доктор педагогіки Каліфорнійського державного університету В. Малько стверджує, що між 1929 та 1934 рр., у період «великий чисток» педагогів України, третину вчителів репресували [10, с.79].

На початок 30-х рр. ХХ ст. радянська влада вже позбулася тих учителів, що не вписувалися у режим шкільного навчання по «соцвиху» – соціалістичному вихованню. Про це свідчить статистика соціального походження учителів Ічнянського району з того ж звіту. Всього вчительського складу району нараховувалося 296 осіб. З них «службовців релігійного культу – 24, дворян -2, глитайських 14, крамарів – 1, службовців – [нерозбірливо], зокрема селян-середняків – 91, та бідняків – 104 чоловіка». Секретар Ічнянського райкому КП(б)У Криворучко виправдовувався перед обкомом в особі Маркітана, що серед такого строкатого складу вчителів вже є 5 партійців та 53 комсомольця. Але скаржився, що залишилися неблагнадійні елементи, які заважали втілювати партійні настанови. Так, завідуючий школи соцвиху Червоно-Колодязької сільради вчитель Борода радив одноосібникам приховати збіжжя в ямах, щоб не здавати державі. Пізніше він встиг покинути село. Впродовж декади 1933 р. активісти – колгоспники викопали 84 ями в селі. Зрозуміло, що господарка однієї зі схованок провину поклала на «культурного та розумного чоловіка, вчителя», якого вона послухала.

Подібні звіти містили будь-яку підслухану на селі розмову, що критикувала владу. Так, вчитель Мережко (з Ічні) з групою інших вчителів розмовляли про те, що пізня сівба не дає врожаю, з неї одні збитки, краще б це зерно переробили і забезпечили людей. Вчителька Маринчик М.П. додала, що прийдеться й далі голодувати, бо незважаючи на розмови про збільшення врожайності, в дійсності вона падає. Жінка висловила припущення: що партія

спочатку усупільнила корів, а потім побачила, що толку з цього небагато і відмовилася від цього, так само уряд відмовиться і від колективізації, і тільки після цього збільшиться врожайність і підніметься сільське господарство. Аналогічні розмови інтелігенції були зафіксовані донощиками в селах Парафіївці, Монастирищі та Рожнівці [5, арк.5]

Таким чином, незважаючи на те, що більшовицька влада давно здійснювала соціалістичне виховання дітей сільських шкіл і в основному забезпечила їх «червоними» вчителями, серед них знаходилося чимало невдоволених заходами радянської влади початку 30-х років ХХ ст.

Новий склад сільських вчителів (мовою тодішніх документів «навчителів») був далекий від фаховості, з явним браком педагогічної освіти. Так, звіт Мало-Дівицького районного комітету КП(б)У повідомляв, що зі складу 137 осіб учителів у 1933 р. лише 13 мали вищу освіту, 71 – середню, а 51 – нижчу. Комуністів з них 7, а комсомольців 47. Цей райком скаржився на недостатньо перевірені кадри викладачів, яких налічувалося 14 осіб. Були виявлені «окремі факти грубого поводження вчителів з учнями, наприклад: у Вайзбахівській школі, навчатель /син куркуля/ ПАВЛОВСЬКИЙ та РУДЕНКО били учнів. Крім того у Мало-Дівицькій школі / на селі / вчитель КОРОНОВА пояснювала : «Що жид і єврей, це одінакове» але краще кажіть єврей». У Обичеві група учнів за ініціативою колишнього секретаря партосередку тов РЕВИ організувала вечірку зі спиртними напоями. Там один учень заявив: «Ми всі українці, навіщо нам вчить російську мову». Райком КП(б)У наводив і інші приклади класової ворожості вчителів, які працюють в радянській школі. Так, з роботи було усунуто куркуля Павловського, учителя Хаєнківської школи Божка «за протаскування куркульсько-петлюрівської теорії в школі» та вчителя Кулика Мало-Дівицької зразкової школи [3, арк.36].

Про настрої інтелігенції та вчительства з цього ж звіту мовою документу: «В своїй масі учительство, агрономія приймають активну участь в громадській роботі та переведенню господарчо-політичних кампаній на селі, своєю участю в практичній роботі та організації масово-роз'яснюючої роботи.

Але слід відмітити, що незначна частина інтелігенції виходців із класово-ворожих груп населення ставляться негативно до міроприємств партії й уряду, а в окремих випадках проявляють контрреволюційне та націоналістичне своє обличчя. В зв'язку з постановою пленума ЦК КП(б)У про підсумки та завдання нацкультбудівництва на Україні можна чути такі балачки :

1/ «Накінулись на старого революціонера / СКРИПНИКА / і з'їли його»

2/ «Займаємось балаканиною про українізацію, а самі всіма способами русифіціюємо українську мову /Мала-Дівиця, Вейсбахівка/.

Крім цього ми мали за цей період і більш відверті дії. Наприклад : спроби відмовляння вивчать російську мову / Обичев /. Групове співання «Ще не вмерла Україна» і т.д / Хаєнки /

Останній час серед окремих груп інтелігенції мають місце незадоволення в справі постачання продуктами. На цій основі часто можна чути серед учителів такі висловлювання : «Виучили, тепер підемо батракувати і жить будемо лучше чим учитель».

2/ «Спасайся, хто як може»

3/ «Дурак, той хто учиться на учителя і інше»

Крім того серед учителів М/Дівицького району по основі недостатнього матеріального забезпечення має місце текучість, а в ряді випадків /Обичев, Товкачівка, Петрівка/ мали місце моменти, коли окремі вчителі, не поставивши нікого до відому кідали школу і виїзжали невідомо куди». [3, арк.44-45]

Хоча варто погодитися з думкою чернігівських дослідників С. Горобця та С. Будка про те, що селянам на будь-який пайок, навіть із затримкою, розраховувати не приходилося. Матеріальне становище вчителів все ж таки було набагато кращим, ніж селянства, вони мали змогу вижити, хоча жили теж дуже скрутно [1].

Про неналежне матеріальне забезпечення учителів у жовтні 1933 р. повідомляв райком КП(б)У уповноважений ГПУ УСРР по Мало-Дівицькому району Сивич, і з цим пов'язував тенденції покидання місця роботи. Так, йому було відомо, що в с. Вейсбахівці вчителям роздали мокре, неякісне зерно, вчителі

с. Обичева тричі приїжджали за пайком, але їм відмовляли в отриманні. Один з учителів с. Грабова висловлювався, що на вчителів не звертають уваги, вони скрізь відчувають себе приниженими і нерівноправними. Працівник ГПУ відмічав і «нездорові» настрої вчителів, пов'язані зі смертю Скрипника. Так, учитель с. Мала Дівиця висловився, що після смерті Скрипника багато українських термінів змінюються російськими, з чого видно, що українська мова затирається. Інший вчитель висловився: «На Скрипника зробили непотрібний напад, якого він не витримав, відчуваючи себе правим, і коли помирав Скрипник, сказав «Я помираю за правду»» [2, арк. 10] Документ по лінії ГПУ, на відміну від документу райкому того ж району перекладав всі виявлені фрази вчителів російською мовою і виділяв їх в друкованому тексті великими літерами.

В окремих селах Срібнянського району, зокрема в с. Великі Бубни справа дійшла до обшуків хліба у вчителів та радянських службовців. Завідуючий відділом агітаційно масової роботи Срібнянського райкому КП(б)У Слись в лютому 1933 р. назвав це куркульською вилазкою з метою «скомпроментувати в очах навчателів чи чесного службовця довір'я до Рад-влади». Але в цьому ж документі товариш Слись вкрай плутано дозволив проводити обшуки куркульського хліба у вчителів голові сільради в присутності уповноваженого освітянської профспілки (РОБОС) з подальшим обговоренням в профосередку і в погодженні з райпрофрадою [6, арк.15]. З цього можемо зробити висновок, що все таки частина вчителів робили свій екзистенційний вибір не на користь більшовицької політики на селі, а на користь своїх голодуючих сусідів, чим наражали себе і власну родину на велику небезпеку.

З витягу з протоколу засідання бюро Варвинського районного комітету КП(б)У за листопад 1934 р. дізнаємося, що «класовий ворог» хотів зірвати перевибори сільрад. «Класовий ворог» знову представлений вчителями. Так, учитель Мироненко під час звіту райвиконкому задав 30 запитань «контрреволюційного характеру» (яких саме не уточнювали). В с. Гніденці учитель Євстратов під час перевиборів у своєму виступі тлумачив, що «Диктатура пролетаріату є порабощення трудящих». [6, арк. 77].

Таким чином, не зважаючи на старання більшовицької влади перетворити вчителів на інструмент комуністичного виховання, замінити гуманні підходи ідеями класової боротьби, це вдалося лише частково. Сільські вчителі півдня Чернігівщини початку 1930-х років можливо були недостатньо фаховими, стали інтелігенцією лише в першому поколінні, але залишилися пов'язаними кровними узами з селянством, яке свідомо знищувалося владою. Тож подекуди не зовсім свідомо, не до кінця розуміючи всі ризики, окремі вчителі ставали на сторону жертв режиму, і самі ставали жертвами режиму. Так само інтуїтивно відчуваючи згортання українізації, вони висловлювали своє обурення з цього приводу як і з приводу нікчемності радянського господарювання, що вело до деградації сільського господарства. Безперечно їх чекали чергові репресії та «чистки ворожих елементів», якими заздальгідь залякувала радянська влада. Так, у 1934 р. по всіх політвідділах МТС області, відповідно доводячи до відома кожної сільради і кожного вчителя, розіслано документ про виявленого у Чернігівському педінституті «троцькіста» В.І. Нольського . Влада вимагала не притупляти більшовицької пильності, як це відбулося в Чернігівському педінституті і вчасно виявляти троцькістів та інших «контрреволюційних елементів» на місцях [4, арк.69.]

Джерела та література:

1. Горобець С, Будко С. Від голоду та свавілля потерпали й освітяни. Біла хата. Газета онлайн. <http://bilahata.net/vid-holodu-ta-svavillia-poterpaly-y-osvitiyanu/> (дата звернення: 25.12.2021).
2. ДАЧО, ф. П-1196, оп.1, спр. 50.
3. ДАЧО, ф. П-1196, оп.1, спр. 60.
4. ДАЧО, ф. П-1444, оп.1, Спр.13.
5. ДАЧО, ф. П-293, оп.1, спр.304.
6. ДАЧО, ф. П-990, оп. 1, спр. 18.
7. Демченко Т.П. , Горох М.В. Колективізація та голодомор 1932-1933 років на Чернігівщині: забуттю і прощенню не підлягає. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2017. 100с.

8. Демченко Т.П. Великий терор на Чернігівщині (20 – 30-ті рр. ХХ ст.)Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2017. 100с.
9. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941). Київ: Науковий світ, 2003. 302 с.
10. Victoria A. Malko/ Teacher' Existential Choices during the Holodomor-Genocid / Екзистенційний вибір учителів протягом Голодомору-геноциду. Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 листопада 2019 р.) Київ: видавець Мельник М.Ю., 2020. С.60-79.